

QOZOG'ISTONDA AVTOMOBIL YO'LLARI HOLATI

Jabborqulov Jahongir Jo'raqul o'g'li
O'ZMU tarix fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Qozog'iston Respublikasida siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarni barqarorlashtirish sharoitida yo'llarni normal holatda saqlash muhim masalalardan biridir. Ushbu maqolada respublikaning avtomobil tarmog'ining rivojlanishi va olib borilayotgan bir qancha ishlar haqida fikr yuritildi.*

Kalit so'zlar: *rekonstruksiya, avtotransport sektori, avtomagistrallar, integratsiya, KazInform, yo'l aktivlari;*

Abstract: *In the conditions of stabilization of political, economic and social relations in the Republic of Kazakhstan, maintaining roads in a normal state is one of the most important issues. This article dealt with the development of the automobile network of the Republic and several works carried out.*

Keywords: *reconstruction, motor transport sector, highways, integration, KazInform, road assets;*

Sotsialistik jamiyat tashkil etilgach, Qozog'iston biroz rivojlangan industrial-agrar mamlakatga aylandi. SSSR tarkibiga kirgan respublikalar orasida u sanoat ishlab chiqarishi bo'yicha to'rtinchi, rangli metallarni ishlab chiqarish va qayta ishlash tarmoqlari bo'yicha birinchi, neft qazib olish bo'yicha ikkinchi, ko'mir, cho'yan, po'lat va elektr energiyasini ishlab chiqarish bo'yicha uchinchi o'rinni egalladi.

Transport kommunikatsiyalarini munosib rivojlantirmasdan respublikaning ulkan boy tabiiy resurslarini o'zlashtirish imkonsiz bo'lar edi. Qozog'iston tarixidagi Sovet davri, boshqalarni hisobga olmaganda, temir yo'l va avtomobil yo'llarining intensiv qurilishi, Daryo navigatsiyasining shakllanishi va yangi havo yo'llarining ochilishi bilan ajralib turadi.

Respublikada avtomobil yo'llarini qurish va ta'mirlash yuqori xarajatlarni talab qiladigan murakkab sanoatdir. Shu munosabat bilan Qozog'iston avtomobil yo'llarini rekonstruksiya qilish keng ko'lamlı investitsiyalarni jalb qilishni talab qiladi.

Mustaqillik davrida respublikaning jamoat yo'llari tarmog'i 170 ming km edi, shundan 86 ming km dan ortig'i jamoat yo'llari edi. Qozog'istonda temir yo'l liniyalari uzunligi 14.5 ming kmgga yetdi, 23% elektrlashtirildi. Bundan tashqari, yirik sanoat ob'ektlari va xususiy korxonalariga olib boradigan 7 ming km uzunlikdagi kirish yo'llari mavjud edi. Boshqariladigan ichki suv yo'llarining umumiy uzunligi 4 ming km. Neft quvurlarining uzunligi 3514 km ga yetdi. Shahar elektr transporti ham muvaffaqiyatli rivojlandi, mavjud trolleybus yo'llarining uzunligi 595 km, tramvay yo'llari esa 271 km.

Biroq, bu aloqalarning o'zi, albatta, mamlakatning normal rivojlanishi uchun yetarli emasdi. Shuning uchun Qozog'istonning ko'plab mintaqalari uchun yagona aloqa vositasi bo'lgan avtomobil transportiga alohida e'tibor qaratildi. CPC ning boshqa har qanday

sektori singari (transport-kommunikatsiya kompleksi-CPC), xususan, avtomobilsozlik ikkita o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi quyi tizimlardan iborat: tizimning to'liq ishlashini ta'minlaydigan harakatlanuvchi tarkib va infratuzilma.

CPC avtotransport sektorining harakatlanuvchi tarkibiga yuk mashinalari, avtobuslar, yengil avtomobillar va shakllanayotgan katta konsolidatsiyalangan taqsimotga ega maxsus maqsadli transport vositalari, shuningdek, har xil turdagi treylerlar va yarim tirkamalar kiradi.

Qozog'istonda avtomobil yo'llarining intensiv qurilishi o'tgan asrning o'rtalariga, minerallarning jadal rivojlanishi va hosildor yerlarni ko'tarish davriga to'g'ri keladi. Nisbatan qisqa vaqt ichida 100 ming km dan ortiq avtomobil yo'llari ta'mirlandi va qayta qurildi. Aynan o'sha paytda Qozog'iston Respublikasining hozirgi yo'l tarmog'i yaratildi.

Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 1991-yil oxiriga kelib mamlakatda umumiy yo'llarning uzunligi 86 ming km dan oshdi. Ushbu yo'llarning 81 ming km dan ortig'i asfaltlangan, ularning 66% yaxshilangan yo'llar deb tasniflanadi. Ittifoq darajasidagi yo'llar - 14,5 ming km, milliy ahamiyatga ega yo'llar - 37,6 ming km, mintaqaviy va mahalliy ahamiyatga ega - 34,6 ming km.

Bundan tashqari, respublikada 80 ming km ga yaqin idoraviy avtomagistrallar boshqarildi. Ularning qattiq qoplamalarining uzunligi 33 ming km ga yetdi, qoplamalarning yarmi esa yotqizishni yaxshiladi.

Avtotransport, mamlakatdagi transport-kommunikatsiya kompleksining boshqa har qanday sohasi bilan taqqoslaganda, jamiyatdagi ijtimoiy vaziyatga ko'proq ta'sir qiladi. Yangi iqtisodiy sharoitda yo'l harakati xavfsizligi va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari ushbu sohani rivojlantirishning eng qiyin jihatlariga aylandi.

Yo'l tarmog'i hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga mutanosib ravishda Qozog'iston hududi bo'ylab notekis taqsimlangan sanaladi. Shunday qilib, Shimoliy Qozog'iston viloyatida avtomobil yo'llarining zichligi 74 km, Qizilo'rda viloyatida esa ming kvadrat kilometr hududga 12 km dan oshmadi. Sovet Ittifoqi qulashi paytida Qozog'istonda asfaltlangan yo'llar 42 km/1000 km ga yetdi. Bu ko'rsatkich bo'yicha respublika nafaqat rivojlangan mamlakatlardan, balki dunyoning ayrim rivojlanayotgan davlatlaridan ham biroz ortda qolgan edi.

Iqtisodiyotning xalqaro avtomobil transporti tizimini rivojlantirish zarurati yo'llarning sifatini saqlash va ularni xalqaro standartlarga ko'tarishni talab qiladi. Yo'l sirtining yomon holati ish tezligining pasayishiga, operatsion transport xarajatlarining oshishiga va baxtsiz hodisalarning ko'payishiga olib keladi.

Avtomobil yo'llari bugungi kunda milliy miqyosda yuk tashishning yetakchi turi hisoblanadi. U yuk tashishning umumiy hajmida avtomobil yo'llarining ulushiga to'g'ri keladi (85 yilda yuk tashish umumiy hajmining 2015% dan ortig'i).

Avtomobil transporti mamlakatda yuk aylanmasining 30% (tonna/km) ni tashkil qiladi. Bu temir yo'lga (48 km) nisbatan avtomobil bilan qisqa masofa (800 km) bilan bog'liq.

Yo'l tarmog'i taxminan 96000 km ni tashkil etadi va Osiyo va Yevropa magistrallari bilan aloqa qilish uchun xalqaro ahamiyatga ega. Uzunligi 86000 km yotqizilgan va deyarli 10000 km ochiq qolgan. Qozog'iston yo'llar uzunligi bo'yicha dunyoda 46-o'rinni egallaydi. 1000 km² uchun yo'l tarmog'ining zichligi 32,4 km asfaltlangan yo'llardir. Bu Rossiyadagi transport tarmog'ining zichligiga nisbatan 53 km¹⁰⁰⁰ km² uchun 2 km ni tashkil etadi.

Taklif etilgan vazifalarni amalga oshirish davlat-xususiy sheriklikning yangi shakllarini joriy etish, pullik avtomobil yo'llari to'g'risidagi qonun hujjatlari va yo'llarni moliyalashtirishning yangi konsepsiyasini qabul qilishni taqozo etdi.

Transport tizimining iqtisodiy o'sishiga hissa qo'shgan Qozog'iston global integratsiya jarayonlarining faol ishtirokchisiga aylandi va yuqori darajadagi xizmat ko'rsatish bilan yaxshi transport infratuzilmasini rivojlantirishga katta e'tibor qaratdi. Natijada, 2015-2019 yillarda Nurly Zhol dasturiga muvofiq 7000 km ga yaqin yo'llarni ta'mirlash yoki qurish rejalashtirilgan.

2016-yilda respublika yo'lining 924 kilometrini rekonstruksiya qilish ishlari yakunlandi. G'arbiy Yevropa - G'arbiy Xitoy avtomagistralining Qozog'iston qismida, Markaziy - Janubiy qismida, ya'ni Ostona - Temirtau, Olmaota - Kapshagay uchastkalarida harakatlanish uchun yo'l ochish rejalashtirilgan edi. 2017-yilda 2000 km dan ortiq respublika yo'llari, jumladan, Markaziy-Sharqiy yo'lak va boshqalarni rekonstruksiya qilish rejalashtirilgan. G'arbiy Yevropa - G'arbiy Xitoy avtomagistralini qurish loyihasining maqsadi Lianyungang portini - Sankt-Peterburg va Yevropani bog'laydigan xalqaro transkontinental avtomobil yo'lagini tashkil etishdir. 3425 km Xitoy yo'lining qurilishi yakunlandi, Rossiya loyihani keyinga qoldirdi (uning bir qismi 2233 km) va 2020-yilgacha rekonstruksiya qilishni yakunlashni va'da qilmoqda. Loyiha hamkorining harakatlarini sinxronlashtirishning yo'qligi uning samaradorligini pasaytiradi.

KazInform - Davlat rahbari Kassim-Jo'mart To'qayev mamlakatdagi respublika va mahalliy yo'llarning holati masalasini e'tiborsiz qoldirmadi. Shunday qilib, o'tgan yili fuqarolarning yo'llarning sifatini tanqid qilishlari o'rinli ekanligiga ishora qilib, yaratilgan yo'l yillik ta'mirlashni talab qilishiga va davlat mablag'lari bunga samarasiz sarflanishiga e'tibor qaratildi.

Avtomobil transportining atrof-muhitga salbiy ta'siri hali ham Olmaotaning bir shahrida yaqqol ko'rinib turibdi. Biroq, avtoparkning o'sish sur'ati ekologik muammolarni avtomobil bilan hal qilishni keyinga qoldirib bo'lmasligini isbotlaydi.

Bugungi kunda respublikadagi avtomobil yo'llarining sifati haydovchilarning ko'plab tanqidiy fikrlarini shakllantiradi. Biroq, sohada ham ko'plab o'zgarishlar yuz bermoqda. Mahalliy avtomagistrallar ham zamon bilan hamnafas bo'lib, yo'l qurilishida eng ilg'or usullardan foydalanishga harakat qilmoqda. Shunday qilib, hozirgi vaqtda avtomobil yo'llarini qurish jarayonida asfaltbeton aralashmalarini loyihalashning Amerika texnologiyasi joriy etilmoqda.

Arapning so'zlariga ko'ra, bugungi kunda Qozog'istondagi yo'llar sovet davri hujjatlari asosida standartlarga muvofiq ishlab chiqilgan va qurilgan. Ammo biz bilamizki, vaqt

to'xtamaydi va avtomobil yo'llarining ish sharoitlari o'zgarib bormoqda, yuk ortib bormoqda, transport va tezlik chegarasi ortib bormoqda. Sanoat oldida turgan asosiy vazifalardan biri bu yo'llarni loyihalash va qurish bo'yicha xalqaro standartlarga o'tish va ishlab chiqarish madaniyatini doimiy ravishda takomillashtirishdir.

“Qozog'iston avtomobil yo'llari sifatini yaxshilash maqsadida bizning tarkibiy bo'linmalarimiz nafaqat ishlar va materiallar sifatini nazorat qilish bilan shug'ullanadi, balki yo'llarni loyihalash va qurish jarayonida yangi texnologiyalar va yondashuvlarni faol o'rganadi va joriy etadi”, dedi Nurjan Dosayev.

Nazarboyev universiteti, Qozog'istonning ilg'or universiteti, yo'l aktivlari sifati Milliy markazi bilan birgalikda eng yaxshi xususiyatlarga ega asfaltbeton aralashmalarini loyihalash bo'yicha Amerika texnologiyasini joriy etish bu yo'nalishdagi ishlarining yorqin misollaridan biridir. Kompaniya xodimlarining fikricha, Qozog'istonga moslashtirilgan ushbu texnologiyaning joriy etilishi avtomobil yo'llarining sifatini yaxshilaydi.

Joriy yilning 17-oktyabr kuni Qozog'istonda bo'lib o'tgan Majlisda “Avtomobil yo'llarini qurish va ta'mirlashni muhokama qilish”ga qaratilgan hukumat soati bo'lib o'tdi.

Uchrashuvda Markaziy va mahalliy davlat idoralari va “Atameken” NCE vakillari, “Qozog'iston Temir Joli”, “Kazavtozhol” milliy kompaniyalari rahbarlari, shuningdek, yo'l aktivlari sifati Milliy markazi, “Qozog'iston yo'l-tadqiqot institute” OAV va yo'l ishchilari uyushmasi rahbarlari ishtirok etdilar.

Sanoat va infratuzilmani rivojlantirish vaziri Qayirbek Uskenbayev deputatlarga Qozog'istonning yo'l sohasidagi holati to'g'risida ma'lumot berdi. Uning so'zlariga ko'ra, hozirda ishlayotgan loyihalardan yil oxirigacha 1 ming km avtomobil yo'llarini ochish rejalashtirilgan, vazirlik yana 3 ming km ishni 2023-yil oxirigacha yakunlashni va'da qilmoqda.

Magistral yo'llarni qurish va ta'mirlash va ularga texnik xizmat ko'rsatish davlat tomonidan vertikal byudjetdan oldindan moliyalashtiriladi. Binobarin, ushbu soha ajratilgan mablag'lardan to'g'ri foydalanish uchun davlat nazorati organlari tomonidan qat'iy nazorat va tartibga solinishi sharti bilan sohaning rivojlanishi o'sib boradi.

“Qulay va sifatli yo'llar bo'lmagan mamlakatlarda raqobatbardosh ishlab chiqarish bazasi mavjud emas, istiqbolli ilmiy texnologiyalar mavjud emas, aholining yuqori turmush darajasi yo'q. Agar biz yaxshi yo'llar qurishni o'rganmasak, hech qanday strategik maqsadlarimizga erisha olmaymiz. Shuning uchun avtomobil infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamlı loyihani boshlash kerak”, - deb ta'kidlaydi N.Nazarboyev.

Shunday qilib, Qozog'istonda yo'llarning sifati yaxshilanmoqda va uzoq muddatli va qulay transportni rivojlantirishga yordam beradigan davlatlararo loyihalarni ishlab chiqish choralari ko'rilmoqda, degan xulosaga kelish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bekmagambetov M.M. Avtomobilnyy transport Kazaxstana: etapy stanovleniya i razvitiya. - Алматы: TOO "Rgipt-8", 2003. - 456 s.
2. Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniң 2014 жылғы 13 қаңтардағы № 725 Jarlyғымен bekitilgen, «Qazaqstan Respublikasy kәlik jyyesiniң infraқұрылымын damytudың және ықпaldastyrudың 2020 жылғa deyingi memlekettik bag'darlamasy»
3. Qazaqstan Respublikasyның "Avtomobil joldary turaly" Zaңy // Zaң gazeti. - 2001. - 8 тамыз.
4. Keulimjayev K.K., Nұrқasheva N.S. Avtokәlik joldary құрылысында өndiris shyғын darының qalыptasu yerekshelikteri. // Xalыqаралық g'ылыми-tәjiribelik konferensiyanың materialdar jinagy. - Алматы: Ekonomika, 2004.-3-1366.
5. Jahongir Jo'raqul o'g J. et al. QIRG 'IZISTONDA AVTOTRANSPORT ALOQALARI //E Conference Zone. – 2023. – С. 29-34.
6. Jahongir Jo'raqul og J. et al. TOJIKISTONDA TEMIRYOL TARMOQLARI HOLATI //Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities. – 2023. – Т. 11. – №. 2. – С. 299-305.